

NATALIA ANNA MICHNA

(Kraków)

**CZY ZMIERZCH STAŁ SIĘ
ZAPOWIEDZIĄ BRZASKU?
O PROFETYCZNEJ WIZJI EUROPY W UJĘCIU
JOSÉ ORTEGI Y GASSETA**

Panujące w pierwszych dekadach XX wieku nastroje katastroficzne przyczyniły się do powstania w tym czasie wielu koncepcji historiozoficznych dotyczących przyszłości Europy. Zachwianie dotychczasowego porządku świata, spowodowane zarówno doświadczeniami wojen światowych, jak i przeobrażeniami w zakresie kultury, sprawiło, że poszukiwania odpowiedzi na pytanie o przyszłość Starego Kontynentu stały się szczególnie aktualne. Kwestia kondycji dwudziestowiecznej Europy była także istotnym zagadnieniem obecnym w myśli José Ortegi y Gasset.

Filozoficzna refleksja nad przyszłością Europy hiszpańskiego filozofa skoncentrowana była wokół dwóch pojęć: kryzysu i postępu. Halina Rarot wymienia Ortegę y Gasset jako jednego z czołowych przedstawicieli „filozofii kryzysu” bądź „kryzysologii”¹, obok takich znaczących nazwisk myśli europejskiej jak Fryderyk Nietzsche, Oswald Spengler, Max Scheler, Karl Jaspers, Edmund Husserl, Arnold Toynbee czy na gruncie polskim Florian Znaniecki. W eseju zatytułowanym *Rozmyślenia o Europie* Ortega y Gasset dokonał syntezy pojęć kryzysu i postępu, wskazując na ich wzajemną zależność. Jego zdaniem idea kryzysu brzemienne była bowiem w możliwość postępu. Warto jednocześnie podkreślić, że filozof ten był jednym z pierwszych myślicieli,

¹ H. Rarot, *Odwrotna strona postępu. Kryzys Zachodu jako kategoria filozoficzna w filozofii rosyjskiej*, „Kultura i Wartości” 2014, nr 2(10), s. 63–64.

k którzy pomimo panujących w pierwszych dekadach XX wieku katastroficznych nastrojów potrafiли przekuć kryzysowe myślenie w zapowiedź nadchodzącego brzasku kultury europejskiej.

Celem artykułu jest próba uzasadnienia sprzężonej relacji myślenia kryzysowego z ideą postępu na podstawie społeczno-politycznych rozważań Ortegi y Gasseta. W tym kontekście istotna wydaje się również kwestia profetycznego wymiaru refleksji filozofa, zwłaszcza w aspekcie politycznym, społecznym i kulturowym. Warto zastanowić się, czy wizja przyszłości Europy, którą w pierwszej połowie XX wieku przedstawił Ortega y Gasset, nie straciła na ważności i nadal może funkcjonować jako istotny punkt odniesienia dla współczesnych Europejczyków.

ŹRÓDŁA KRYZYSU

Společno-polityczna refleksja Ortegi y Gasseta skoncentrowana była przede wszystkim wokół dwóch pojęć: państwa oraz narodu. Według filozofa na nich opiera się historia Starego Kontynentu, ale u progu XX wieku stały się one problematyczne i straciły swoje znaczenie². Już w pierwszych akapitach *Rozmyślań o Europie* Ortega y Gasset pisze, że cała „europejska cywilizacja przekształciła się w coś dla nas samych problematycznego”³ i stała się wyzwaniem dla dwudziestowiecznych społeczeństw.

Od czasów starożytnych aż do przełomu XVIII i XIX wieku, kiedy zaczęły kształtować się idee państw narodowych, pojęcia państwa i narodu ulegały znaczeniowym transformacjom. Poczucie pełni zostało osiągnięte wraz z powstaniem państw narodowych, kiedy każdy mieszkaniec Europy poczuł się obywatelem. Status obywatela przysługiwał w ramach wspólnoty państwowej, uporządkowanej według klasowych podziałów. Historycznie ugruntowane podziały opierały się na

² O historii terminów „państwo” i „naród” na gruncie europejskim piszą m.in.: T. Kizwalter, *O nowoczesności narodu. Przypadek Polski*, Wydawnictwo Naukowe Semper, Warszawa 1999; B. Anderson, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, przeł. S. Amsterdamski, Wydawnictwo Znak, Kraków 1997; K. Pomian, *Europa i jej narody*, PIW, Warszawa 1990; E. Gellner, *Narody i nacjonalizm*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 1991; A. Marszałek, *Z historii europejskiej idei integracji międzynarodowej*, Wydawnictwo UŁ, Łódź 1996; B. Zientara, *Świt narodów europejskich i powstanie świadomości narodowej na obszarze Europy pokarolińskiej*, PIW, Warszawa 1985.

³ J. Ortega y Gasset, *Rozmyślania o Europie* [w:] tegoż, *Bunt mas i inne pisma socjologiczne*, przeł. P. Niklewicz, H. Woźniakowski, PWN, Warszawa 1982, s. 649.

różnicach majątkowych, które zdeterminowały również drabinę funkcji społecznych. Sytuacja ta trwała aż do początku XX wieku, w którym ze względu na dziewiętnastowieczne przemiany społeczne, kulturowe i polityczne granice zbudowane przez państwo narodowe stały się zbyt ciasne w stosunku do nowych możliwości rozwoju jednostek oraz całych społeczeństw. Ortega y Gasset podkreślał, że mówiąc o granicach, miał na myśli nie tylko te terytorialne, ale przede wszystkim granice społeczne, naukowe, kulturowe, moralne, słowem wszystkie składające się na całokształt ludzkiej egzystencji, zarówno indywidualnej, jak i w wymiarze społecznym.

Wielokierunkowa ekspansja Europejczyków wykorzystujących możliwości, które oferował wypracowany do przełomu XIX i XX wieku porządek świata, była bezpośrednią przyczyną nastania kryzysu Europy⁴. Kryzys ten oznaczał przede wszystkim, że dotychczasowe pojęcia porządkujące życie ludzkie stały się problematyczne. Nowa sytuacja Europy u progu XX wieku sprawiła, że funkcjonujące do tej pory prawa, wartości oraz zasady życia społecznego okazały się nieaktualne i narodziła się potrzeba ponownego ich zdefiniowania. Warto w tym miejscu przytoczyć słowa Ortegi y Gasset, pochodzące z jego najważniejszego dzieła, wydanego w 1929 roku *Buntu mas*:

Autentyczna sytuacja Europy przedstawia się zatem następująco: długa i wspaniała przeszłość doprowadziła ją do nowego stadium rozwoju, w którym wszystko stało się większe; ale zarazem struktury będące przeżytkiem owej wspaniałej przeszłości stały się za ciasne i utrudniają obecnie jej dalszy rozwój. Europa powstała jako zbiór małych narodów, idee i uczucia narodowe były (w pewnym sensie) jednym z najbardziej charakterystycznych wynalazków europejskich. Teraz Europa zmuszona jest przezwyciężyć sama siebie⁵.

Ortega y Gasset wskazuje jednoznacznie, że pojęcia narodu oraz państwa narodowego, które dotychczas sprawnie funkcjonowały i porządkowały życie społeczne w Europie, stały się niewystarczające. Objawem wyczerpania się możliwości tych pojęć była niepewna, kryzysowa sytuacja Europy. Warto jednak podkreślić, że hiszpański filozof mówi jednocześnie o potrzebie przewyciężenia kryzysu, czyli

⁴ O obecności kryzysowego myślenia na gruncie europejskim pisze Leszek Kopciuch, wskazując, że doświadczenie kryzysu towarzyszyło człowiekowi w różnych momentach dziejowych i jest nieodłącznym elementem europejskiej historiozofii (filozofii dziejów), por. L. Kopciuch, *Idea kryzysu w filozofii dziejów*, „Kultura–Historia–Globalizacja” 2010, nr 8, s. 91–99.

⁵ J. Ortega y Gasset, *Bunt mas*, s. 181.

o dziejowej konieczności poszukiwania nowej formuły życia w Europie. Postulat ten wynika przede wszystkim z przyjmowanych przez Ortegę y Gasseta założeń na gruncie historiozoficznym.

HEURYSTYKA I KATASTROFIZM

W wielokierunkowej refleksji nad kondycją współczesnej Europy Ortega y Gasset posługuje się często metodą heurystyczną. Przeszłe wydarzenia i zjawiska traktuje on jako podstawę do wyciągania wniosków na temat aktualnej rzeczywistości. Dzięki heurystycznemu podejściu filozof nie tylko wskazuje na podobieństwo historycznych wydarzeń do aktualnej sytuacji w Europie, ale także nie obawia się stawiać odważnych i nowatorskich hipotez dotyczących przyszłości Starego Kontynentu.

Dla Ortegi y Gasset szczególnie ważnym historycznym wydarzeniem był kryzys świata starożytnego. Ostateczny upadek Imperium Rzymskiego w 476 roku był bowiem pierwszym tożsamościowym kryzysem świata zachodnioeuropejskiego. Wojny domowe, załamanie ekonomiczne i związany z nim zanik klasy średniej oraz coraz częstsze masowe bunty ludności doprowadziły do erupcji państwowych i społecznych struktur Imperium⁶. Niewydolność systemu organizującego świat starożytnych Rzymian wraz z zewnętrznym naporem ludów barbarzyńskich sprawiły, że świat ten musiał ulec ostatecznej destrukcji. Koniec dotychczasowego porządku nie oznaczał jednak końca całej kultury europejskiej. Przeciwnie, rozpad jedności politycznej i gospodarczej zapoczątkował na Zachodzie okres wielkiej wędrówki ludów, której efektem było powstanie załazków przyszłych państw europejskich, takich jak Francja czy Niemcy. Na wschodzie powstało natomiast Cesarstwo Bizantyjskie, które kontynuując tradycję Imperium Rzymskiego, przetrwało aż do połowy XV wieku.

Porównując kryzysową sytuację współczesnej Europy do czasów schyłku Imperium Rzymskiego, Ortega y Gasset kładzie szczególny nacisk na konstruktywne konsekwencje upadku Imperium, które pozwoliły na przeformułowanie dotychczasowych porządków i dalszy rozwój kontynentu. Rozpad Cesarstwa był bowiem początkiem formowania się odrębnych państw i poczucia przynależności narodowej, czyli współczesnych filarów całej kultury europejskiej. Tym samym, dla

⁶ Por. Cz. Miłosz, *Upadek Cesarstwa Rzymskiego czyli coś dla zwolenników śródziemnomorskiego mitu*, „Tygodnik Powszechny” 1 grudnia 2002, nr 48 (2786).

Ortegi y Gasset, obecna sytuacja Europy nie jest zjawiskiem nowym w dziejach ludzkości. Podobne kryzysy społeczne miały już wcześniej miejsce i, jak w przypadku rozpadu Imperium Rzymskiego, były one zapowiedzią nastania nowego ładu społecznego i nowej formuły rzeczywistości. Warto dodać, że rozpad świata starożytnego związany był z rewolucją społeczną, jaką okazał się bunt mas ludzkich. Ortega y Gasset w ramach heurystycznego myślenia ponownie wskazuje na podobieństwo współczesnego zjawiska dominacji mas do starożytnej rewolucji społecznej, która wprowadziła lud w miejsce dotychczasowej władzy jednostkowej. Także współczesne tłumy, *novum* charakterystyczne dla przełomu XIX i XX wieku⁷, zdominowały europejskie społeczeństwa i według hiszpańskiego filozofa, zajmując miejsce elit⁸, stały się bezpośrednią przyczyną kryzysu świata zachodnioeuropejskiego. W *Bun-cie mas* Ortega y Gasset pisze, że „jesteśmy obecnie świadkami pewnego zjawiska, które, czy tego chcemy czy nie, stało się najważniejszym faktem współczesnego życia publicznego w Europie. Zjawiskiem tym jest osiągnięcie przez masy pełni władzy społecznej”⁹, i dodaje, że sytuacja ta oznacza, że Europa przeżywa obecnie najcięższy kryzys, jaki może spotkać społeczeństwo, naród i kulturę.

Analizując kryzys Imperium Rzymskiego i wskazując na jego podobieństwo do współczesnego tożsamościowego kryzysu Europy, Ortega y Gasset nie obawia się stawiać hipotez dotyczących jej najbliższej przyszłości. Warto podkreślić, że hiszpański filozof był jednym z pierwszych myślicieli, którzy badając przyczyny europejskiego kryzysu, wykraczali poza czysto defetystyczne, kryzysowe myślenie. Ortegańska hipoteza dotycząca kształtu postkryzysowej Europy opierała się przede wszystkim na wizji ostatecznego i wielopoziomowego zjednoczenia Starego Kontynentu. Pomimo fundamentalnych różnic między starożytnym obywatelem rzymskiej prowincji a współczesnym obywatelem narodowego państwa europejskiego heurystyczne podejście Ortegi y Gasset opiera się na pojęciu wspólnotowości, które jest charakterystyczne dla kręgu całej kultury europejskiej na prze-

⁷ O tłumie jako zjawisku psychologicznym pisze Gustave Le Bon, wskazując na szereg cech charakteryzujących tłum jako nowy byt społeczny powstały w XIX wieku, por. G. Le Bon, *Psychologia tłumy*, przeł. B. Kaprocki, Wydawnictwo Antyk, Kęty 2004.

⁸ O procesie zmiany pozycji społecznych elity oraz mas pisze Manuel Maldonado-Denis, por. M. Maldonado-Denis, *Ortega y Gasset and the Theory of the Masses*, „The Western Political Quarterly” 14, 1961, nr 3, s. 677–678.

⁹ J. Ortega y Gasset, *Bunt mas*, s. 3.

strzeni ponad dwóch tysięcy lat. Filozof wskazuje na historyczną „świadomość wspólnoty”, typową zarówno dla starożytnych Rzymian rozproszonych w odmiennych kulturowo prowincjach, jak i dla wszystkich współczesnych narodów europejskich. Owo poczucie przynależności do kręgu świata kultury zachodniej pozwala hiszpańskiemu myślicielowi na wskazanie „podziemnego nurtu” trwałości i spistości, czyli niewidzialnego kręgosłupa Europy Zachodniej, który pomimo kryzysów pozostaje nienaruszony.

Na kryzys, którego świadkiem był Ortega y Gasset, złożyły się zjawiska charakterystyczne dla rzeczywistości europejskiej z pierwszej połowy XX wieku, takie jak doświadczenia wojen światowych, narodziny kultury masowej, moralne załamanie ludzkości związane z kryzysem dotychczasowych systemów wartości oraz głębokie przekształcenia społeczne i polityczne. Jednak dla hiszpańskiego filozofa ten wieloaspektowy kryzys, będący wyrazem wątpliwości współczesnej Europy i problematyczności pojęć określających dotychczas jej tożsamość, od zawsze stanowił siłę napędową wszelkich zmian i postępu¹⁰. Jego zdaniem wielokierunkowy rozwój świata po rozpadzie Imperium Rzymskiego jest najlepszym przykładem twórczej siły kryzysowych nastrojów. Filozof zauważa, że wątpliwości i pesymizm to stałe elementy stabilnego, wspólnotowego kręgosłupa Europy.

W świetle powyższych twierdzeń Ortege y Gasset można uznać za przedstawiciela hipotetycznego (alternatywnego) katastrofizmu¹¹. Katastrofizm w ogólności to teoria, która ujmuje dzieje jako

proces zawierający w sobie moment destrukcji, która albo (1) rozrywa monadycznie poszczególne jego etapy, sprawiając, że nie występuje pomiędzy nimi żadne obiektywne powiązanie; albo też (2) która kończy nieodwołalnie wielki historyczny trend, ruch lub tendencję¹².

Hipotetyczna odmiana tego rodzaju myślenia oznacza, że katastrofa ludzkości jest jedną z możliwych alternatyw, a nie nieuniknioną koniecznością. Tym samym katastrofizm alternatywny daleki jest od skrajnego pesymizmu, ponieważ uwzględnia możliwość uniknięcia

¹⁰ Por. J.L. Abellán, *Ortega y Gasset en la filosofía española: ensayos de apreciación*, Editorial Tecnos, Madrid 1966.

¹¹ Autorka przyjmuje typologię myślenia katastroficznego za Leszkiem Gaworem, por. L. Gawor, *Katastrofizm w polskiej myśli społecznej i filozofii 1918–1939*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999.

¹² L. Kopciuch, *O „specyfice” polskiego katastrofizmu międzywojennego (Witkacy – Znaniecki) na tle koncepcji zachodnich*, „Parerga” 2007, nr 3, s. 66.

zagłady całej rzeczywistości lub jej wybranego fragmentu. Tego rodzaju myślenie ma zatem charakter probabilistyczny – jego „integralnym elementem jest przekonanie, że istniejący ład polityczny, społeczny, czy wręcz kosmiczny *prawdopodobnie* lub na pewno ulegnie w przyszłości gwałtownej zagładzie”¹³ oraz pełni funkcje „prognoścystyczno-ostrzegawcze”¹⁴. Niewątpliwie hiszpański filozof nigdy nie poddał się całkowicie defetystycznemu myśleniu. Twierdził, że pod powierzchnią widocznych katastrof rodzi się zupełnie nowy kształt ludzkiej, wspólnotowej egzystencji. Ortega y Gasset uważał, że kryzysowa sytuacja Europy

nie jest z konieczności niczym smutnym, godnym pożałowania, ani nie oznacza stanu agonii, lecz przeciwnie, wskazuje, iż nowa forma cywilizacji zaczyna w nas kiełkować, że zatem pod powierzchnią widocznych katastrof [...], pod powierzchnią cierpień, trwóg i nędz, rodzi się właśnie nowy kształt ludzkiej egzystencji¹⁵.

Wątpliwości trawiące Europę w pierwszych dekadach XX wieku były w jego ocenie chorobą poważną, ale uleczalną. Był bowiem przekonany, że nawet jeśli ówczesna sytuacja Zachodu osiągnęła punkt krytyczny, to jednocześnie Europa stanęła przed możliwością odrodzenia się w zupełnie nowej formule¹⁶. Choroba Starego Kontynentu nie jest zatem śmiertelna, ale motywuje do działania i daje nadzieję na odmienną niż dotychczas, lepszą przyszłość. Dlatego Ortega y Gasset podkreślał, że wpisuje się do „nielicznego grona stronników brzasku”¹⁷, którzy w zmierzchu ogarniającym Europę widzieli zapowiedź nowego, lepszego jutra. Filozof opowiadał się jednocześnie za cykliczną teorią dziejów, w myśl której kolejne fazy rozwoju i upadku następują po sobie i stanowią siłę napędową historii ludzkości. Katastrofy, takie jak upadek Imperium Rzymskiego czy współczesna destrukcja harmonijnego, klasowo uporządkowanego świata, są wpisane w historię Europy i stanowią warunek konieczny zachowania jej tożsamościowej trwa-

¹³ S. Mazurek, *Wątki katastroficzne w myśli rosyjskiej i polskiej 1917–1950*, Wydawnictwo Leopoldinum, Wrocław 1997, s. 8.

¹⁴ L. Gawor, *Katastrofizm w polskiej myśli...*, s. 23.

¹⁵ J. Ortega y Gasset, *Rozmyślenia o Europie*, s. 652.

¹⁶ Podobnie rozumiał kryzys Paul Ricoeur, który twierdził, że nie on jest zjawiskiem permanentnym i z konieczności musi być brzemienny w możliwość przełamania pesymistycznych nastrojów, panujących w danym momencie dziejowym, por. P. Ricoeur, *Kryzys – zjawisko swoiście nowoczesne?*, przeł. M. Łukasiewicz [w:] K. Michalski (red.), *O kryzysie. Rozmowy w Castel Gandolfo*, Res Publica, Warszawa 1990, s. 41.

¹⁷ J. Ortega y Gasset, *Rozmyślenia o Europie*, s. 651–652.

łości. Współczesny kryzys to według Ortegi y Gasseta objaw intelektualnego lenistwa, które wzięło górę nad wspólnotową świadomością Europejczyków i sprawiło, że tożsamościowe wątpliwości zdominowały pierwsze dekady XX wieku. Jednak owa wspólnotowość, wpisana w całą historię Starego Kontynentu, jest kapitałem, który właściwie zainwestowany, pozwoli Europie nie tylko na dalsze trwanie, ale przede wszystkim na wieloaspektowy postęp. Filozof był przekonany, że kryzys Europy brzemienny jest w zapowiedź brzasku, czyli postępu, który pozwoli na jej kolejne, twórcze odrodzenie.

PROROK BRZASKU CZYLI OD IDEI KRYZYSU DO IDEI POSTĘPU

Przyszłość Europy widział Ortega y Gasset w idei wielopoziomowego zjednoczenia narodów europejskich. Podstawą tego zjednoczenia miała być wspomniana już świadomość przynależności do kręgu kultury zachodnioeuropejskiej. Warto jednak podkreślić, że dla Ortegi y Gasset owa wspólnotowość Europy nie była jedynie przyszłościowym projektem czy też dziejową możliwością:

jedność Europy nie jest fantazją, lecz samą rzeczywistością; fantazją jest natomiast coś wręcz przeciwnego: przeświadczenie, że Francja, Niemcy, Włochy lub Hiszpania to substancjalne, a zatem pełne i niezależne rzeczywistości¹⁸.

Poczucie europejskiej jedności uważał on za zjawisko historyczne, ugruntowane w ewolucji pojęć państwa i narodu. W tym kontekście, Ortegańska myśl o zjednoczonej Europie nie nosi znamion utopii,

która dzięki przypadkowi osiągnie urzeczywistnienie w przyszłości. [...] Nie, Europa bynajmniej nie jest tylko ani przede wszystkim przyszłością, jest raczej czymś, co istnieje od zamierzchłych czasów – więcej, czymś, co istniało wcześniej niż narody wyodrębnione dziś z tak wielką wyrazistością¹⁹.

Jednak dopiero przyszłe, wielopoziomowe zjednoczenie Europy było dla Ortegi y Gasset receptą na wzmocnienie jej tożsamości oraz pozwalało zrozumieć sens jej wielowiekowej trwałości. Pojęcie „Europa” nie oznacza wyłącznie jedności geograficznej, ale duchową jedność ponadnarodową czy, jak pisze Ortega y Gasset, „właściwą jednorodność”²⁰, opartą na wspólnych strukturach, porządku społecz-

¹⁸ Tamże, s. 731.

¹⁹ K. Polit, *Wstęp* [w:] J. Ortega y Gasset, *Rozmyślenia o Europie*, s. 15.

²⁰ J. Ortega y Gasset, *Rozmyślenia o Europie*, s. 732.

nym i ekonomicznym oraz wspólnym systemie wartości. Kryzys, którego świadkiem był hiszpański myśliciel, objawiający się pod postacią wątpliwości trawiących kulturę europejską, miał być właściwym bodźcem do zbudowania tak rozumianej wspólnoty europejskiej. Innymi słowy, kryzys w ujęciu tego filozofa stanowił jednocześnie punkt dojścia, zamykając pewien historyczny etap rozwoju Starego Kontynentu, oraz punkt wyjścia na drodze do właściwego urzeczywistnienia ideału zjednoczonej Europy, który zakorzeniony był w myśleniu europejskim już od czasów starożytnej Grecji i Rzymu. Tym samym Ortega y Gasset na gruncie historiozoficznym dokonał czegoś, co określić można jako sprzężenie myślenia kryzysowego z ideą postępu.

Spółeczno-polityczne rozważania hiszpańskiego myśliciela mają głęboko filozoficzny sens. Jak podkreśla Dorota Leszczyna, Ortega y Gasset był bowiem przede wszystkim filozofem, który chciał, aby jego refleksja „zwracająca się ku działaniu człowieka, wyznaczająca mu cele i stawiająca wymagania”²¹ miała realny wpływ na ludzką rzeczywistość. Dlatego Ortegańską refleksję nad przyszłością Starego Kontynentu można uznać nie tylko za teoretyczny namysł nad historią Europy, w którym filozof stara się połączyć dwie abstrakcyjne idee, ale przede wszystkim za próbę wskazania możliwej i realnej drogi przezwyciężenia kryzysu, który zdominował europejską rzeczywistość na przełomie XIX i XX wieku.

ZJEDNOCZONA EUROPA

Na koniec warto jednak zastanowić się, czy rzeczywistość taka sprzężona relacja myślenia kryzysowego oraz postępowego jest możliwa i uzasadniona? Innymi słowy, czy Ortega y Gasset, który nazywał siebie „prorokiem brzasku”, nie dokonał historycznego i metodologicznego nadużycia, heurystycznie wskazując na podobieństwo obecnej sytuacji dziejowej w Europie do czasów przeszłych, w szczególności do czasów rzymskiego świata starożytnego? Aktualne bowiem pozostaje pytanie, czy owo ponadczasowe poczucie wspólnotowości, tak istotne w myśleniu hiszpańskiego filozofa, nie straciło znaczenia we współczesnym nam świecie. Wspólnotowość Europy, co nie ulega najmniejszej wątpliwości, została dziś w pełni potwierdzona formalnie i na tym poziomie prorocstwo Ortegi y Gasseta pozostaje spełnione. Mając na uwadze obecny kształt Unii Europejskiej, Eugeniusz Górski podkreśla,

²¹ D. Leszczyna, *José Ortega y Gasset – prorok brzasku*, „Diametros” 2008, nr 16, s. 104.

że Ortega y Gasset bezbłędnie przewidział „możliwość formalnej jego [kontynentu europejskiego – N.A.M.] jedności, a nawet przekształcenia się idei Europy w ideę narodową”²². Otwarte pozostaje pytanie, czy rzeczywiście, na tym Ortegańskim „podziemnym” poziomie, wspólnotowość europejska nie utraciła dziś swojej ważności.

We współczesnej Europie obserwujemy pojawianie się coraz liczniejszych ruchów niepodległościowych, zarówno na poziomie wewnątrzpaństwowym, jak i ogólnoeuropejskim²³. Na pierwszym poziomie jako przykład wystarczy przywołać niepodległościowe dążenia w hiszpańskiej Katalonii, Szkocji czy planowany podział Belgii na francuskojęzyczną Walonię oraz flamandzkojęzyczną Flandrię. W ramach organizmu, jakim jest Unia Europejska, również mamy do czynienia z eurosceptycznymi głosami, niezwykle głośnymi zwłaszcza w Wielkiej Brytanii, Szwecji, a także, coraz częściej, w Polsce. Separatystyczne ruchy wspierane przez zjawisko fragmentaryzacji społeczeństw²⁴ przybierają na sile i coraz częściej pojawiają się głosy kontestujące ideę zjednoczonej Europy. Dlatego, stosując Ortegańską metodę porównań, można twierdzić, że te ruchy, dążące do rozpadu wspólnoty na różnych poziomach, mogą być analogiczne do niepokojów panujących w starożytnym Imperium Rzymskim. Nie bez znaczenia pozostaje fakt, że żyjemy również w czasach kryzysu, przede wszystkim ekonomicznego, który przyczynił się do zakwestionowania wielu zdobyczy społecznych, politycznych, a także kulturowych, ostatniego półwiecza. Stąd można postawić pytanie: czy Ortega y Gasset słusznie upatrywał w idei zjednoczonej Europy szansy na ostateczne przezwycięzenie tożsamościowego kryzysu?

Obecny kryzys zjednoczonej Europy wydaje się raczej kolejnym etapem w ramach cyklicznej koncepcji dziejów, która w spójną całość łączy okresy kryzysu z okresami postępu i odrodzenia. W myśl tej koncepcji współczesna, zjednoczona Europa byłaby realizacją wspólnotowego projektu Ortegi y Gasset, jako kolejne stadium rozwoju kultury europejskiej, po którym nieuchronnie nastąpić musi czas destrukcji i rozkładu. Ale być może ten separatystyczny kryzys, ponownie sprzężony z ideą postępu, jest zapowiedzią kolejnego pozytywnego okresu

²² E. Górski, *Idea Europy i myśl współczesna w Hiszpanii*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 2013, s. 52.

²³ Por. M. Topczewska, *Separatyzmy narodowe w Europie Zachodniej*, „Studia Europejskie” 2001, nr 1, s. 101–119.

²⁴ Tamże, s. 102.

w historii Europy. W jakiej formule miałyby istnieć postwspólnotowa Europa? To pytanie pozostaje dziś otwarte, lecz ma wiele możliwych odpowiedzi.

Czy zatem faktycznie zmierzch Europy z początku XX wieku stał się zapowiedzią brzasku i odrodzenia kultury europejskiej w nowej, żywej formule, którą znamy dziś z otaczającej nas rzeczywistości? Wydaje się, że z punktu widzenia współczesnego Europejczyka Ortega y Gasset nie mylił się co do przyszłości formalnego kształtu Europy. Drzemiące pod powierzchnią odrębności państwowej i narodowej poczucie wspólnotowości, ów Ortegiański kręgosłup Europy, znalazło swoje urzeczywistnienie w powstaniu Unii Europejskiej. Tym samym sprzężenie idei kryzysu z ideą postępu w ramach Ortegiańskiej myśli historiozoficznej wydaje się uprawnione. Biorąc pod uwagę hipotetyczny katastrofizm filozofa, tym bardziej możemy się zgodzić, że zapowiadane przez niego odrodzenie Europy w nowej, zjednoczonej formule było już wtedy, w pierwszej połowie XX wieku, możliwą alternatywą, która dziś stała się rzeczywistością²⁵.

HAS THE TWILIGHT BECOME A HARBINGER OF DAWN? ABOUT JOSÉ ORTEGA Y GASSET'S PROPHETIC VISION OF EUROPE

Summary

José Ortega y Gasset indicated that the future of Europe lies in the idea of multi-level unification of European nations. The basis of this union was established through the awareness of the long lasting attachment of all European nations to the values of Western European culture. According to Ortega y Gasset, the unification of Europe was not only a project of the future. He considered the sense of European unity, „the invisible backbone” of the Old Continent, to be a historical phenomenon, grounded deeply in the evolution of terms such as state and nation.

The turn of the nineteenth and twentieth centuries, however, brought a moment of crisis to the whole European culture of the time. Catastrophic themes can also be found in Ortega y Gasset's philosophy, but he never fully gave in to pessimistic thinking. Ortega y Gasset saw the renaissance of Europe in its multi-level, transnational unification. Undoubtedly, this unification has already been formally confirmed. But there is the question of whether nowadays it has not lost its validity.

²⁵ O obecnych problemach europejskiej kultury i rzeczywistości społecznej w kontekście filozofii Ortegi y Gasseta pisze Krzysztof Polit w podsumowującym rozdziale *Zakończenie, czyli co z „mrocznym prorocstwem Ortegi”?*, por. K. Polit, *Kryzys cywilizacji Zachodu w myśli José Ortegi y Gasseta*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2005, s. 257–279.

The purpose of the article is to answer these questions on the basis of an analysis of the Ortegian diagnosis of European culture from the late nineteenth and early twentieth centuries. This analysis is presented in the context of the prophetic vision of Europe of the Spanish philosopher, taking into account a heuristic approach to the crisis of European culture and possible ways of its overcoming.

Natalia Anna Michna